

A

hıska türkləri daim özlərinin tarixini, adət-ənənələrini, folklor nümunələrini gənc nəsə aşılamaqla taleyin zərbələrinə duruş gətirə bildiklərini hamıya sübut edirlər¹. Azərbaycan çox qədim dövrlərdən polietnik dövlətlərdən biri hesab olunur. Bu təkcə yerləşdiyi coğrafi mövqeyin, malik olduğu sərvətlərin zənginliyi ilə deyil, əhalisinin milli tərkibinin rəngarəngliyi ilə də izah olunur. Burada çoxlu milli azlıqlar, etnik qruplar yaşayır. Onlar tarixin müxtəlif mərhələlərində bu əraziyə köçmüş və ya köçürülmüş, daimi yaşayış yeri kimi buranı seçmişlər. Nəticədə, Azərbaycan çoxmillətli bir ölkəyə çevrilmişdir. Bəzi hallarda burada yaşayan etnoslar dinc şəkildə assimilyasiya olunaraq yerli xalqlarla qaynayıb qarışmışlar.

¹ Robert G. Kayıp bir halk: Rusya Mesketyalıları, Türk Dünyası Araştırmaları Derqisi, sayı 50, ekim, 1987, 184-185 s.

AHISKA TÜRK LƏRİNİN MƏDƏNİ HƏYATI

Sevil Piriyeva (Karaman)
tarix üzrə fəlsəfə doktoru

Əslində ahıskalıların xalq şeiri və ədəbiyyatı Şimal-Şərqi Anadolu dili ilə danışır. Xalq arasında Xəstə Həsən, Aşıq Şennik və Zülali, Sümmani, Məzlumi, Fakiri və s. kimi ahıskalı şairlərin şeirləri XVIII-XX yüzilliklərdən bu günə kimi qorunub saxlanılır².

Ahıska türkləri ən qədim dövrlərdən bəri doğma mədəniyyətə xüsusi fikir vermişlər. Onlar müasir dövrdə də özlərini sosial, mədəni-etnik özünəməxsusluqlarını, dil, əxlaq, folklor, məişət və s. dəyərlərini qoruyub saxlayırlar. Xalqın mənəvi dünyası həm də onun mədəniyyətinin bir hissəsi olan nəğmələrdə, rəqslərdə ifadə olunur. Ahıskalıların mədəni dəyərlərini kütlələrə çatdırmaqla yanaşı, həm də müəyyən mənada Azərbaycan xalqının Ahıska türklərinə olan məhəbbətini də nümayiş etdirir. Belə ki, onlar uzun illərdən bəri Saatlı rayonunun Adıgün kəndində yaratdıqları folklor kollektivi ilə özlərinə məxsus xalq yaradıcılığı nümunələrini ifa edir, etnosun mənəvi dünyasını təkcə yaşadıkları rayonda deyil, ümumən Azərbaycanda və hətta ondan kənarlarda da tanınırlar. «Adıgün» folklor kollektivi dəfələrlə Türkiyədə, 2003-2004-cü illərdə Şimali Kiprdə³, keçmiş SSRİ məkanının müxtəlif bölgələrində uğurla çıxış etmiş və əhali tərəfindən alqışlarla qarşılanmışdır. Məsələn, 1989-cu ilin may ayında kollektiv Moldova Respublikasının Tiraspol şəhərində qastrola olmuş, milli folklor nümunələrini nümayiş

etdirmişdi. Kollektivin çıxışından məmnun olan bir tamaşaçı

məktubla öz minnətdarlığını bildirmişdir⁴.

«Adıgün» folklor kollektivi 2003-cü ildə Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətinin Bakı təmsilçiliyi tərəfindən "23 Nisan Çocuk Dans Festivalı"na dəvətnamə almışdır. Kollektiv festivalda Azərbaycandakı TİKA təmsilçiliyinin maddi dəstəyi ilə iştirak etmişdi. Uğurlu çıxışlarına görə, 2004-cü ildə yenə də Ahıska türkləri həmin festivala dəvət edilmişdi. Bu dəfə festivalda Xaçmaz rayonunda yaşayan Ahıska türklərinin məktəb yaşlı uşaqlarından ibarət «Sevil» rəqs qrupu iştirak edirdi. Hər iki dəfə də Azərbaycan bayrağının və himninin sədaları altında Ahıska türklərinin milli adət-ənənələrini, folklorunu, islam dininə mənsubluğunu müxtəlif ölkələrdən gələn folklor qrupları qarşısında nümayiş etdirmişlər. Hər iki folklor-rəqs qrupu ŞKTC-nin prezidenti Rauf Denktaş tərəfindən mükafatlandırılmışdır.

Ahıskalıların artıq geniş şöhrət qazanmış «Adıgün» folklor kollektivi rəngarəng proqramlarla çıxış edərək türk xalq mahnılarını, rəqslərini, melodiya və ənənələrini təbliğ edir. Həzin və gözəl ritmləri, incə lirizmi, xalq yumoru başqa xalqlarda da ahıskalıların milli mədəniyyətinə böyük rəğbət yaradır.

Toy ənənələri haqqında maraqlı folklor nümunələrini dinləyicilərə və tamaşaçılara çatdırmaqla ansambl, sözün əsl mənasında, ahıskalıların qədim xalq olmasını sübut edir. «Adıgün» folklor ansamblı zəngin xalq musiqi mədəniyyətini layiqincə nümayiş etdirir. Bu ansamblın ahıskalıların mənəvi mədəniyyətinin təbliğində, folklor ideyalarının yayılmasında uğurunu şərtləndirən mühüm amil ifa olunan mahnı və rəqs nümunələrində

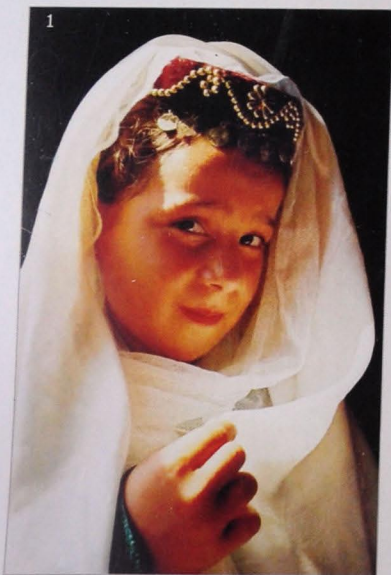
etnoqrafik lirizmin olmasıdır. Koloritli milli mədəniyyət tarixən formalaşmış fenomen olduğundan o, əsrlər boyu yaşayır. Ansamblın təbliğ etdiyi mədəni dəyərlərdən biri də ahıskalıların qədim milli geyimləridir. Azərbaycanın ictimai və mədəni həyatında fəal iştirak edən ahıskalıların mədəniyyətlərini inkişaf etdirərək onun özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamağa çalışırlar.

1907-ci ildə Aspinza (Əspincə) rayonunun Niyala kəndində anadan olmuş, hal-hazırda Xaçmaz rayonunun Müşkü kəndində yaşayan Şüşə Mamoyevanın ən aziz cehizi qonaq otağına döşədiyi tirmə idi. O, həmin tirməni bizə göstərərək dedi: «Belə bir gəlinlik cehizim sürgün zamanı Aspinza rayonunun Niyala kəndində qaldı. Qazaxıstanın Almatı vilayətinə sürgün olunduqdan sonra bu tirməni də Ahıskada qalan tirmə kimi üç il ərzində toxumuşam. O, evimdə olan bütün var-dövlətimdən əzizdir. Çünki bu rəngdə, bu çeşnidə olan tirməni nənəm mənə cehiz kimi vermişdi. Onu isə nənəmə anası veribmiş⁵». Buradan aydın görünür ki, Ahıska türklərinin mədəni həyatının müxtəlif sahələri deportasiya zamanı müəyyən yad təsirlərə məruz qalsa da, tamamilə məhv edilməmiş, xalqın mənəvi dəyərlərə olan ehtiyacı ahıskalıların yaddaşında əbədi olaraq kök salmışdır.

Məişət mədəniyyətinin təməli evdən başlanır. Ev xalqın məişət həyatının başlıca atributu olmaqla bərabər, onun mənəvi aləminin, eləcə də tarixən təşəkkül tapmış tikinti mədəniyyətinin məhsuludur. Ahıskada evlər yerli landşafta, iqlimə və mühitə, coğrafi şəraitə uyğun olaraq tikilmiş. Qafqaz dağları üçün

xarakterik olan pilləvari, tacvari, taxtapuşlu ev tipləri xalqın yaşayış mədəniyyətində çox yayılmış formaların biri idi. Burada yastıdamlı, çardaqlı, dəhlizsiz, dəhlizli ev növləri çox yayılmış formalardan idi. Çox vaxt təpənin və ya uca dağların yanında tikilən qübbəvari taxtapuşlu evlərin yan divarları yarıyadək torpağa gömülür. Belə evlər tikilərkən künclərdən yərə dağaqlar basdırılır, taxtapuş örtüyü isə bu dağaqlara bərkidilər, bundan sonra divarlar hörülür. Dam örtüyü örtülməmişdən əvvəl divarın başında müxtəlif əşyaları düzmək üçün taxça düzəldilmiş. Tikinti zamanı divarların müxtəlif yerlərində şam qoymaq üçün xüsusi yerlər saxlanılmış. Bir çox evlərdə olduğu kimi, qübbəvari taxtapuşlu evlərin də qübbəvari tavanının ortasından və ya kənarından «baca» (həm evə işıq düşmək üçün, həm də tüstü çıxmaq üçün tavanın ortasından açılan yer) adlanan pəncərə açılmış. Ocaq otağın ortasında qurular, üstündə zəncirlə qazan asılmış. Buxarı isə evin divarından qurulardı. Ev əşyaları, əsasən yastıq, mütəkkə, döşək, cecim, xalı, tirmə, məfrəş, sandıq və s.-dən ibarət imiş. Otaqda yatmaq üçün xüsusi səki düzəldilirdi. XIX əsrdə ahıskalıların evtikmə mədəniyyətində müxtəlif dəyişikliklər baş verib. Belə ki, evlər yerüstü və ikimərtəbəli olub, yaşayış otaqlarının sayı artıb, təsərrüfat tikililəri azalıb və kənara çıxarılıb, pəncərələr

1. Rufina Piriyeva. (Onun valideynləri Ahıska kəndində anadan olublar. Xaçmaz rayonunda yaşayıblar. Hal-hazırda Şirvan şəhərində (Qazaxıstan Respublikası) yaşayırlar).
2. Ahıskalı ağbircək Şüşə Mamoyeva. Ahıska kəndində anadan olmuşdur. Xaçmaz rayonunda vəfat etmişdir.
3. Xaçmaz rayonunun Müşkü kəndindəki türk mahalləsində yaşayan ahıskalı nənələr.
4. Ahıska türklərinin mətbəx əşyaları.

2 Ahıskalıların xalq şeiri və ədəbiyyatı. www.posofca.sitemynet.cos/about.html

3 Yağmurov Q., Məmmədyanova A. «Biz yenə gələcəyik». «Xaçmaz» qəzeti. №13-14, 22 iyul, 2004, s.6.

4 İzzatov M. Vətəndən uzaqlarda. Vətən eşqi qəzeti, 2 avqust, 1992, 8 s.

5 Piriye A., Piriye A. S. Ata yurdum Ahıska. Bakı, «Müəllim», 2001, s.92-93.

divarlardan açılıb, taxta döşəmə və tavan, kirəmitli dam, eyvanlar yaranıb.

Son illərdə Ahıska türklərinin tikdiyi evlər müasir tiplidir. Onların qədim dövrlərdən etibarən, eləcə də hazırda işlətdikləri əsas ev avadanlıqları, əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: məfrəş, xalı, kilim, cecim, palaz, məndil, həsir, mindər, mindəri yastıq, sandıq yastıq, palaz məndil, alaça, dolab (şkaf), tərək, ibrıx, çatal, daraq, qaşıq, peşxun, bıçaq, küb, səbət, döşəklik, kersan, təndir, ustura, maxas, boy aynası, aş talik, ləngər, oturqax, tərəkə, maşa, lampa, yun darağı, süfrə, gücüm, güyəc, fıncan, çanaq, səkü və s.. Ənənəvi cəhətlərdən biri də evdə ağsaqqala ən hörmətli yerin ayrılması, müasir otaqlarla bərabər, səkili otağın olması, evin, şərti olaraq, kişi və qadın hissələrinə ayrılmasıdır.

Mədəni həyatın tərkib hissələrindən biri də mətbəxdir. Ahıska türklərinin mətbəxi ümumtürk mətbəxi ilə etnik-mədəni eyniyyəti əks etdirməklə yanaşı, spesifikliyini də

istifadə edirlər. Ət məhsullarından yeməklər hazırlanması isə ən çox bayram günlərində müşahidə olunur. «Qafqazda uzun müddət çox az qida ilə qənaətlənirlər, orqanizmin tələbatı isə bayram və şənliklərdə ödənilir»⁶.

Ahıskalılar çörəyi buğda, yulaf və qarğıdalı unundan bişirirlər. Təndir, furun, yuxa, cadi, yağlı cadi, ifkə, bazlama, loxum, lavaş və s. əsas çörək növləridir. Xəmərdən bişirilən yeməklər son dərəcə rəngarəng olardı. Xəngəl, lapata xəngəli, əfəndi xəngəli, ətmək aşı, ərıştə, kətə (qutab), quymaq, halva kimi yeməklər müxtəlif un növlərindən hazırlanırdı. Ahıska çölləri, dağ çəmənləri yeməli otlarla zəngindir. Onlar tarixi vətəndə yaşayarkən quzuqulağı, pəncər, cincar, cıryam çola, cemi, adol cemisi, gülul, tita, çirəçuta, gözüm, alaunta, pampara, qazayağı, çiryançola, talaxəş və s. kimi çoxlu bitkilərdən istifadə edərildilər.

Ahıska dağlarında çoxlu yeməli göbələk növləri olur ki, bu da ahıskalının qidasında əsas yerlərdən birini tuturdu. Yaz və pa-

köftə, paça və s. kimi ət xörəkləri daha geniş yayılmışdı. Ahıska türkləri məclisdə spirtli içki az istifadə edirlər. Onun əvəzində ahıskalının mətbəxində çeşmə suyu, şərbət, qəhvə, çay, yoqurt və meyvə şirələri əsas yer tuturdu ki, bu da etnik mətbəxin spesifikliyini göstərirdi.

Mətbəx avadanlıqları əsasən, qazan, ibrig, aş taliki, aşsüzən, şara, kökür, çömçə, qaşıq, çatal (çəngəl), çay taliki (nəlbəki), bıçaq, süzək, kərsən, peşxun, sac, paxır, tava, ləngər, tas, oxlov, ələk və digər əşyalardan ibarət idi.

Ahıskalının geyim növləri tarixən ənənəvi türk-Qafqaz geyim tipologiyasına daxil olmaqla, məişət mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi olmuşdur. XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda və Gürcüstanda xidməti işlə məşğul olan A.D.Andronikov göstərirdi ki, Ahıska türklərinin geyindikləri geyim Azərbaycan türklərinin geyimlərinə çox oxşayır⁷.

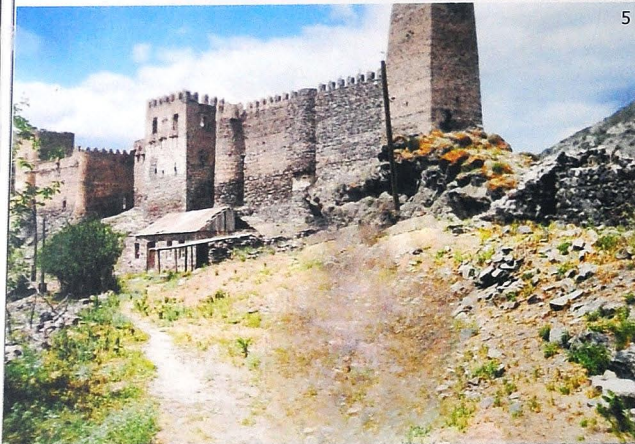
Qadınlar müxtəlif naxışlarla bəzədilmiş al donla göy rəngli önlük geyinər, gümüş belbağı bağlayardılar. Ahıskalının zəngin etnoqrafik mədəniyyətinin nümunəsi olan milli paltarların rəngindən qadınların ərli və ərəsiz, qızların yeniyetmə və ya uşaq olmasını bilmək mümkün olurdu. Qızlar başlarına

yaylıq bağlayar, rəngarəng kaftan (don) və uzun tuman, ayaqlarına müxtəlif rənglərlə bəzədilmiş çarığ geyərdilər. Gəlinlər isə qızıl pullarla bəzədilmiş qatxa, ləçək, al-qırmızı rəngli, beli büzməli, atlas parçadan hazırlanmış kaftan və uzun tuman geyərdilər. Yaşlı qadınlar isə başlarına çəmbərə qoyar, üstündən taffal, «ehram» adlandırdıqları bəyaz yaylıqla bürünərdilər. Əyirlərinə tünd (əsasən, yaşıl) rəngli yaxası düyməli, beli büzməli kaftan geyinər, bellərinə qurşaq (yun kəmə) bağlayar, qabaq hissəsinə peştamal (önlük) bağlayar, əyirlərinə dizdən, ayaqlarına dərindən hazırlanmış çarığ geyərdilər.

Qadınlar zinət əşyalardan çox istifadə edərildilər, ancaq qızlar müxtəlif muncuqlar taxardılar. Gəlinlər qızıldan hazırlanmış bəzək

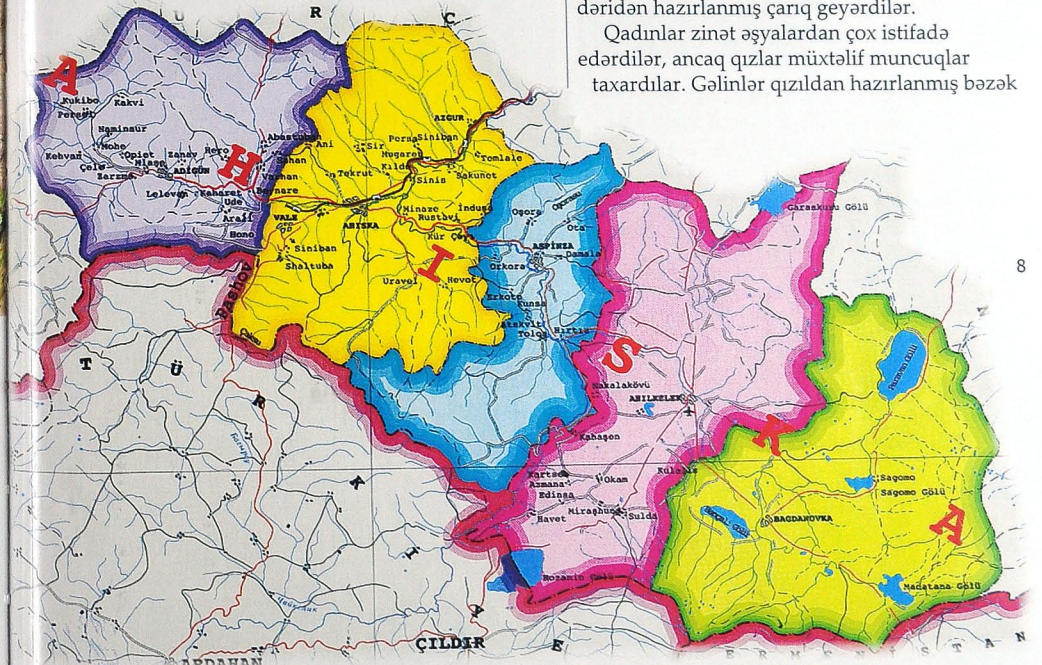
5. Ahıska qalası (Ahıska).
6. Kür çayı üzərində körpü (Ahıska).
7. Ahıskalı döyüşcünün geyimi və silahları.
8. Ahıskanın Ahıska, Aspinza (Əspince), Adigün, Ahırkalak və Boqdan-ovka (Hocabay) rayonlarının xəritəsi.

qoruyub saxlamışdır. Qidanın əsasını çörək, xəmir xörəkləri, ağartı məhsulları (süd, qatıq, pendir), bitki məhsulları və s. təşkil edir. Ahıskalının milli mətbəxi o qədər zəngin olmuşdur ki, qonşuluqda yaşayan gürcü, erməni mətbəxlərində həmin yeməklər bu günədək öz əski adlarını qoruyub saxlayır-basdırma (qurudulmuş ət), qovurma, bozbaş, bəhməz (tutdan düzəldilir), lavaş, çığırtma və s.). Adətən, Ahıska mətbəxində ət yeməklərindən az, göbələkdən, dağ otlarından, süd məhsullarından, meyvə-tərəvəzdən isə çox

yız fəsilərində göbələk çox olduğu üçün o fəsilələrdə yerli əhali ən çox göbələklərlə qidalanırmış. Yeməli göbələk növlərindən mantar, papaxli, çuxa, pırpıla və s. göbələklərdən daha çox istifadə edilirmiş. Göbələkləri həm tavada qızardır, həm də suda qaynadırlarmış. Bəzi yerlərdə isə qışda istifadə etmək üçün qurutmaq və ya duzlamaqla göbələyi uzun müddət saxlaya bilirdilər.

Yerli şərəitə uyğun olaraq ət xörəklərində də özünəməxsusluqlar var idi. Közləmə, kabab, buğlama, soyutma, basdırma, bozbaş, çi

7 Андроников А.Д. Описание 3-го Урavelьского полицейского участка Ахалцхского уезда, Тифлиской губернии. (Записки Кавказского Отдела Русского Географического общества). Тифлис, 1894, кн., XVI, 90-91с.

6 Пантюхов И.И. «О пещерных и позднейших жилищах на Кавказе». Тифлис, 1896, 116 с.

əşyalarından istifadə edərildilər. Məsələn, firuzə, almaz, brilyant, kəhrəba qaşlı üzük və sırğalar, başlarına qızıl pullarla bəzədilmiş qıraqlıq (araxçın), boynlarına gərdanlıq taxardılar. Bellərinə isə gümüşdən hazırlanmış, üzəri qızıl pullarla və müxtəlif qiymətli daş-qaşlarla bəzədilmiş kəmərlər bağlayardılar. Yaşlı qadınlar isə zinət əşyalarından çox istifadə etməz, yalnız toyda, bayramda bəzənərdilər. Ümumtürk məişət mədəniyyətinin müxtəlif sahələrində olduğu kimi, etnik ahıskalılar içərisində də qocalar, qadınlar adətən, bəzəkli zinət

(fevral), mard (mart), avrıl (aprel), mayıs (may), kirəz (iyun), biçin (iyul), oraç (avqust), xarman (sentyabr), şirə (oktyabr), qoç (noyabr), qaraqlış (dekabr) aylarıdır. Bu ay adları yaşayış, iqlim şəraitinə uyğun olaraq elmi cəhətdən düzgün adlandırılıb⁸.

Ahıska türklərinin mədəni həyatında milli bayramlar müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Ümumtürk bayramları ilə eynilik təşkil edən «Ramazan», «Qurban» bayramları Ahıska türklərinin xüsusi qeyd etdikləri ən gözəl milli bayramlardır.

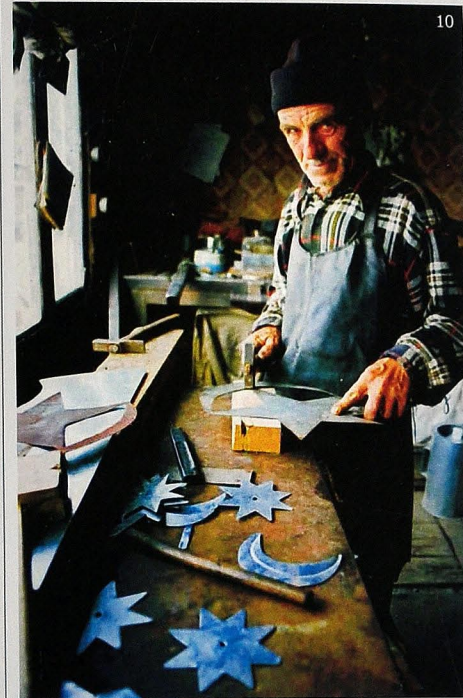
Orucluğu son günü bütün islam dünyasında olduğu kimi, ahıskalılarda da Ramazan bayramını qeyd edirlər. Bu böyük el şənliyində kəndin adamları bir evə bayram iftarına yığılar, orada namaz qılınar, dualar oxunar və bir çox məsələlər müzakirə edilirdi. Adətə görə, bayram namazınadək hər kəs ailə üzvlərinin sayı qədər və müxtəlif qiymətli əşyalara görə fitrə verir. Fitrəni kimsəsiz uşaqlara, mömin yaşlılara, bir sözlə, əli iş tutmayanlara, əmək qabiliyyətini itirənlərə verirlər. Həmin gün ahıskalılar ən gözəl paltarlarını geyər, ev-ev gəzərək bir-birini təbrik edirlər.

Adətən? Qurban bayramı Ramazan bayramından 70 gün sonra qeyd olunur. Ahıska türkləri bu bayramı da digər türk xalqları kimi təntənə ilə keçirirlər. Qurban bayramını hər bir ailə təklidə və ya yaxın qohumları ilə birlikdə qeyd edir. Hər ailə bir qurban kəsir, yeddi ailəyə pay verir. Yaxın qonşulardan ibarət və ya qohumluq əlaqəsi olan yeddi ailə toplaşır bir qaramal kəsir. Qurban kəsməyə imkanı olmayan bir neçə ailəyə həmin qurbanı pay verirlər. Bu adət göstərir ki, Ahıska türklərində də hələ qədim dövrdən yeddi rəqəmi müqəddəs sayılmış. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd etmək lazımdır ki, türklərdə həm Ramazan, həm də Qurban bayramında toy etmək adət deyil. İlbaşı (yeni il) da bayram kimi qeyd olunur. Bu bayramda evə ilk qədəm qoyan adamı arpa və ya başqa dənli bitki üstə oturduqlar ki, il bərəkətli olsun.

Mövlud bayramında hamıya şərbət paylanır. Xüsusi surələr, mövlud qəsidələri oxunur. Bütün bayramlar ahıskalılar üçün ümumi el şənliyinə çevrilir. Milli bayramlarda qocalar xüsusi ehtiramla yad olunur, yas düşmüş ailələrə həmin ərəfədə baş çəkilir.

Ahıskalıların toyu ümumi el şənliyi olduğu kimi, yas mərasimləri də kəndin, el-obanın ümumi faciəsi, hamının kədəri hesab olunur.

Dəfn mərasimindən sonra «Quran» məclisi təşkil olunur. Yas düşmüş ailədə yeddi gün qazan asılır. Gələn qonaqlara və ailə üzvlərinə qohumlar, qonşular öz evlərində yemək hazırlayıb gətirirlər. Vəfat edən adamın «Üç», «Yeddi», «Qırx» və «İl» mərasimləri xüsusi

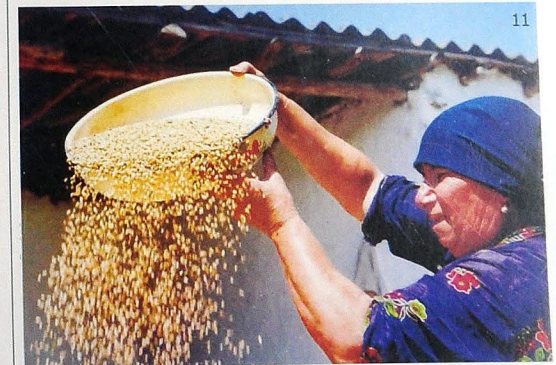

qeyd olunur. Bundan əlavə, vəfat edən adamın «qırxına» qədər hər cümə axşamı yas məclisi təşkil olunur. Xüsusən, «Üç» günü qəbir qazanlar və mərasimdə xüsusi zəhmət çəkənlər ehsana dəvət olunurlar. Üçüncü gün ölənin paltarları yuyulur.

Ahıska türklərinin məişət və mədəniyyət həyatının, onun etnoqrafik aspektlərinin tədqiqi böyük çətinliklərlə bağlıdır. Doğrudur, bu xalq uzun illər vətənindən uzaqlarda yaşasa da, milli hiss və duyğularını, məişət adətlərini və milli mədəniyyətini qoruyub saxlamış, gənc nəsə ötürə bilmişdir. Maraqlıdır ki, ahıskalılar məskunlaşdıqları ölkələrdəki xalqların məişət və mədəni həyatının əsasını təşkil edən, sınaqlardan çıxmış adət-ənənələri də mənimsəmişlər. Yeni təşəkkül tapmaqda olan etno-mədəni mühitdə ahıskalılar köhnə əmək vərdişlərini, məişət həyatı və ənənəvi milli dəyərlərlə bağlı düşüncə tərzini qoruyub saxlaya bilmişlər.

Ahıskalılarda yeni ailə həyatı qurmaq özünəməxsus adət-ənənəyə söykənir. Maraqlı adət-ənənələrdən biri «beşikkərtmə» adlanır. Ailə böyüklərin istəyi və arzusu, eləcə də gənclərin qarşılıqlı sevgisi, seçimi yolu ilə qurulur. Oğlan evi qız evinə elçi göndərir. Hətta, qız valideynləri gələn elçilərə qızlarını vermək fikrində olsa belə, ilk elçilikdə «hə» cavabı verilmir. Əgər qız valideynləri razılıq vermək fikrində olarsa, elçilərə «yaxın qohumlarla məsləhətləşmək lazımdır»-deyirlər, amma qəti fikir bildirmirlər. Əslində isə bu fikir razılığın ilk əlamətidir. Bu cür razılığı oğlan valideynləri başa düşsə belə, qız valideynlərinin hazırladıqları çörəyi kəsmir. Əgər qız valideynləri razıdırsa, özləri oğlanın valideynlərinə müəyyən yollarla xəbər göndərir. İkinci dəfə qız evinə elçi gedən oğlanın valideynləri 3-4 nəfər hörmətli və yaşlı şəxsi, ağsaqqalı özləri ilə aparır. Bu dəfə «hə» cavabı verilir və razılıq əlaməti olaraq şərbət içilir. Razılıq alan oğlan evi cümə günlərindən birində qız evinə «beh dəyişmə» (kiçik nişan) aparır. Bu mərasimdə 5-6 nəfər ağsaqqal iştirak edir. Kiçik nişanda oğlan valideynləri qız üçün əşyaların sayı cüt olmaq şərti ilə hədiyyə aparır. Buraya yaylıq, qızıl üzük, parça, corab və şirniyyat daxildir. Bu qaydada qız evi də bəy üçün hədiyyə hazırlayır. Hədiyyələrin içərisində mütləq qızın toxuduğu corab olmalıdır.

Hər iki valideyn tərəfindən xüsusi təyin olunmuş vaxtda böyük nişan mərasimi keçirilir. Bu mərasimdə oğlan tərəfindən təqribən 10-15 nəfərə yaxın qohum iştirak edir. Böyük nişanda qız üçün zinət əşyaları, paltar və şirniyyat aparılır. O cümlədən, qız evinin hər bir ailə üzvü üçün xüsusi hədiyyə hazırlanır. Mərasim zamanı digər tədbirlər də həyata keçirilir, «süd haqqı», «başıq» da qız tərəfinə verilir. Qudalar

9. Xaçmaz rayonu Mışkür kənd məscidində Ahıska türkləri imam İzzayir dədənin rəhbərliyi ilə ibadət edirlər.
10. Xaçmaz rayonu Yeni Həyat qəsəbə sakini Kərim Məmmədov.
11. Xaçmaz rayonu Üdülü kənd sakini.

arasında razılaşmaları qız valideynlərinin təyin etdiyi «vəkil» həyata keçirir. Adətə görə, «vəkil» ailə üzvü ola bilməz. Bu qızın ya əmisi oğlu, ya ailənin kirkəsi, yaxud yaxın qohumlarından biri ola bilər. Oğlan evindən gələn hər bir qonağa qızın toxuduğu bir cüt corab və bir ədəd tikmə dəsmal hədiyyə verilir.

Təyin olunmuş vaxtda «kəsim kəsmə mərasimi» keçirilir. Bu tədbirdə oğlanın atası, kirkəsi və bir nəfər ağsaqqal olur. Qız vəkilə bütün tədbirlərdə mütləq iştirak etməlidir. Burada toyun nə vaxt keçiriləcəyi dəqiqləşdirilir və qız evində keçiriləcək toya yardım məqsədi ilə ərzaq, pul və s. bir daha razılaşdırılır. Toy gününə qədər qız evində yaxın qohumların iştirakı ilə cehiz hazırlanır. Xüsusi qeyd olunmalıdır ki, cehiz hazırlanarkən bəy valideynlərinin iştirakı olmadan gəlin üçün bəy evindən gətirilmiş parçalar kəsilməz. Adətə görə, bəyin anası qız evinə dərzilə gətirir, ilk dəfə parçaları biçdirir və parçanın tikilməsinə izin vermə əlaməti olaraq öz hədiyyəsini qoyur. Bu hədiyyə gəlinə çatmalıdır. Bütün yuxarıda saydığımız tədbirlərdən öncə, məclis iştirakçılarına mütləq şərbət verilir.

Toydan bir gün əvvəl xınayaxma mərasimi olur. Qohumlar, qonşular, qızın rəfiqələri toplaşır. Yengə tərəfindən qızın əllərinə xına yaxılır. Sonra həmin xınadan bir qədər götürülərək bəy üçün göndərilir. Yalnız bundan sonra şənlikdə iştirak edənlərin hamısının əlinə xına yaxılır. Mərasim çal-çağır, xoş əhval-ruhiyyə ilə sona çatır. Bu mərasimə dəvət olunanlar gəlin üçün xüsusi hədiyyələr gətirirlər.

12

Səhəri gün bəy evində toy başlanır. Dəvət olunmuş qonaqlara yaxşı xidmət göstərilir, təqribən günortaya yaxın musiqiçilərin müşayiəti ilə «qırx atlı» qız evinə yola düşür. Atlılar gəlin evinə gələndə gəlin artıq ata evində olmur. O, bir az əvvəl qonşulardan birinin evində «gizlənmiş» olur. Bəy yengəsi qonşuları axtararaq gəlini tapır. Bəyin atası çalğıçılarla birlikdə gəlinin «gizləndiyi» evə gedir. Gəlin «gizlənen» evin qapısını bağlayan adam bəy atasından xələt alaraq onları içəri buraxır. Buna «qapı basdı» deyirlər. Bu zaman gəlin, gəlinlik paltarında olmur, amma onun yanında sağdışının hazırladığı «Şahbəzəkli» olur. «Şahbəzəkli», əsasən, yidə ağacının və ya başqa meyvə ağacının budağından hazırlanır. «Şahbəzəkli»nin budağından şirniyyat, meyvə, meyvə qurusu və sağdışın hazırladığı iki cüt toxuma dəsmal asılır. Bu cüt əşyalar iki gəncin qovuşmasına işarədir. «Şahbəzəkli» ilə bərabər qızı ata evinə gətirirlər. Burada gəlin və bəy yengəsi gəlini

13

geyindirir, başını bəzəyirlər. Gəlinin qardaşı və ya yaxın qohumlarından biri onun hər əlinə pul qoyub dəsmalla bağlayır, ayaqqabılarının içərisinə də pul qoyaraq geyindirir (bunun mənası odur ki, gəlin köçən ev bəxətli olsun). Sonra xüsusi hazırlanmış kəməri üç dəfə gəlinin belinə bağlayıb-açır və hər dəfə «gəlinin belinə çatmır» deyər, qayınatasından xələt alana qədər təkrarlayır. Bəyin atasından xələt aldıqdan sonra gəlinin beli bağlanır. Sonra gəlin yengəsinin hazırladığı halva gəlinin başı üzərində kəsilir və oradakı iştirakçılara paylanılır. Bu mərasimdə də gəlini aparmağa gələn «qırx atlı»nın hər birinə gəlinin əvvəlcədən toxuyub hazırladığı bir dəsmal və bir cüt corab hədiyyə verilir. Gəlin yola düşməmişdən əvvəl anası, üzəri müxtəlif naxışlarla bəzədilmiş

«Müjdə yastığı»nı oğlundan və ya yaxın qohumundan (iki nəfərdən artıq olmamaq şərti ilə) bəy anasına müjdə göndərir. Gəlini apararkən yol yarı olanda «atlılara» gəlin yengəsi tərəfindən hazırlanmış kətə paylanılır və burada kiçik ziyafət verilir. Hətta, qız evi ilə oğlan evi yaxın olsa belə, qəsdən yol dolay keçilir. Bu adət məişət həyatında bu gün də qorunub saxlanılır, tətbiq edilir.

14

Gəlin bəy evinə gəldikdə, «at»dan endiriləndə arxası üstə çevrilmiş hisli qazan üstünə ayağını basmalı və orada qoyulmuş çini qabı ayağı ilə sındırmalıdır. Sonra gəlin qarşısında qurban kəsilib, qurban qanından onun paltarına və ev qapısının üst hissəsinə sürtülür. Bu ərəfədə bəy sağdış və soldış ilə (sağdış mütləq oğlanın kirkəsi olmalıdır) gəlini yaşadıkları evin damı üstündə qarşılayır. Soldışla bəyin əlləri yaylıq ilə bağlı olur. Onların boyunlarına da qırmızı yaylıq bağlanılır. Sağdış əlindəki xüsusi hazırlanmış torbadan müxtəlif şirniyyat, buğda və meyvə qurularını gəlinin başı üzərinə səpir ki, gəlin gələn ev bəxətli olsun. Səpilmiş şirniyyatı subaylara verirlər. Damın üstündəki bəy və soldış həyətdəkilərin müxtəlif məzəli hərəkətlərinə gülməməlidirlər. Əgər onlardan hər hansı biri həmin hərəkətlərə gülərsə, güldürən adama cərimə verməlidir. Damın üstündəkilər oranı təcili tərk etməlidirlər. Onlardan hər hansı biri gəlin evə girməmiş tutularsa, yenə cərimə olunur. Onların tutulmaması üçün sağdış yardımçı rolunu oynayır. Bəylə soldış qonşu evlərdən birində «gizlənilirlər». Xüsusi hazırlanmış otaqda qırmızı gərdək arxasında qayınata oturmağa icazə verənə qədər gəlin ayaq üstə dayanır. Gəlin oturdudan sonra onun qucağına bir oğlan uşağı oturdurlar ki, oğlu olsun. Mağarda bəylə gəlinin iştirak etməsi qada-

ğandır. Qonşu evində «gizlənen» bəy üçün soldış «şah» bəzəyir. Toyun sonunda bəyin dost-tanışı tantənə ilə oğlanı «gizləndiyi» evdən öz evinə gətirir. Yolda soldışın əlində «şahbəzəyi», sağdışın əlində isə yanan lopa olur. Evə girmədən bəyin qarşısında gənclər güləşirlər. Sonra bəy otağa daxil olur. Otaqda bəy ilə gəlin çalğıçılar ki, bir-birinin ayağını «tapdalsınlar». İnancılara görə, kim birinci olaraq qarşı tərəfin ayağını tapdalsas, ailədə onun sözü keçərli olur. Adətə görə, Ahıska türklərində həmin gecə aşığın bəylə gəlinin şərəfinə tərif deməsi, söhbət etməsi, habelə gənclərin bir-birinə uyusma gecəsi olur. Bununla da toy qurtarır. Bəyin soldışının hazırladığı «şahbəzəyi» gəlin yengəsinə, gəlin soldışının hazırladığı «şahbəzəyi» isə bəyin yengəsinə çatır.

Toyun üçüncü günü «üz açdı» mərasimi olur. Burada qadınlar iştirak edirlər. Mərasim iştirakçıların ortasında üzü örtülü oturan gəlinin ətrafında bəy soldış əlində iki bıçağı bir-birinə sürərək «dilini kəsim, dişini kəsim?»-deyərkən üç dəfə fırlanır, hər dəfə gəlinin başına örtülmüş yaylıqın bir ucunu qatlayır, gəlinin üzünü açır və axırda «dilini kəsim»-deyə yaylığı götürüb qaçır (inancılara görə, həmin gün «dilini kəsim» deyilsə, gəlin dediqodudan uzaq olarmış). Gəlinin qayınanası hədiyyə verdikdən sonra yaylığı geri alır. Həmin gün bəy, sağdış və soldış qız yengəsinin gəlinin ata evinə aparılırlar.

Toydan «qırx» gün keçdikdən sonra «ayaq açdı» mərasimi olur. Gəlin ata evinə qonaq aparılır. Ahıskaçıların adətlərində belə bir maraqlı məqam da vardır: gəlin özü qayınana olana kimi, qayınatası və böyük qayınların yanında danışmır. Gəlin evə gələn yaşlıların salamına cavab olaraq xüsusi ehtiram göstərir. Belə halda o, sağ əlini əvvəlcə sinəsinə, sonra

15

12. Quba rayonunun Dallaklı kənd sakinisi Osman Ələddinova birlikdə (O.Ələddinova 1933-cü ildə Ahıska-nın Vale kəndində anadan olub). 2003-cü il.
13. Ahıska uşaq folklor qrupu milli geyimdə Türkgölük bayramında. 3 May, 2001-ci il.
14. Sayad Piriyevanın 1960-cı ildə toxuduğu xalça. (1901-ci ildə Əspincə rayonu Qoyundərə kəndində anadan olub. Şimkənt vilayətinin Kaytpas kəndinə (Qazaxıstan Respublikası) sürgün olunmuşdur).
15. Aşıq Piloş Əliyev. (Şimkənt vilayəti Kaytpas kəndi (Qazaxıstan Respublikası)).

gözünün üstünə qoyur, bunu üç dəfə təkrar edir. Buna «təmənnah almaq»-deyirlər. Bundan sonra həmin adamın əlini öpüb gözünün üstünə qoyur. Gəlinin bu hərəkəti gələn qonağa «gözüm üstündə yeriniz var» deyərək hörmət göstərməsidir.

bağlanmış qoç qurban kəsilir. Sonra kiçik ziyafət verilir. Bu ziyafətdə spirtli içki içmək qəti qadağandır. Uşaq sünnət olunduqdan sonra molla yeni müsəlman olunmuş uşağın şərəfinə dualar oxuyur. Sünnət zamanı uşağı kirvənin qucağında oturdurlar ki, onun qanı

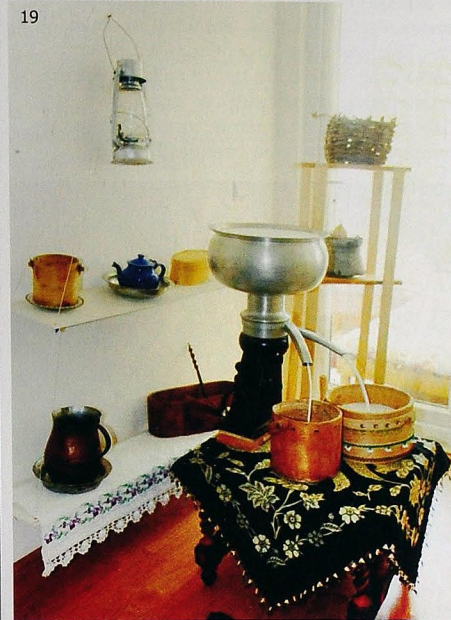

mütləq ələyinə tökülsün. Kirvə uşağın ikinci atası sayılır. Ahıskalılarda əmi oğlunun əmi qızı ilə evlənməsi yaxşı hal sayılır. Bu, bəzən mümkün olsa belə, kirvə ilə qohum olmaq qəti şəkildə qəbul edilməzdir. Yeddi gündən sonra kirvə ailə üzvləri ilə bərabər, yenə də lazımı hədiyyələrlə uşağa baş çəkməyə gəlir. Bu adət «küldənçixarma» adlanır. Bir müddətdən sonra uşağın valideynləri kirvənin evinə təmtəraqla və hədiyyələrlə qonaq gedirlər.

Ahıska türklərini birləşdirən çox qiymətli ümumi bir məqam var: bu, ilk növbədə, onların türk olmalarıdır. Ahıska türkləri üçün sonrakı bütün toplum formaları ikinci dərəcəlidir. Bu xalqın hər bir nümayəndəsi üçün başlıcası odur ki, o, türkdür. Bundan sonra ahıskalılar üçün toplum növlərindən ən üstün tutulanı "el" məfhumudur. Bu məfhum, əslində iki hissədən ibarətdir. Hər bir ahıskalının öz doğma kəndi və bütövlükdə Ahıska eli var. Ahıska türklərinin sosial məişətində ümumilik çox olsa da, əslində hər bir kəndin öz daxili həyatı, icma birliyi, xüsusi bir ab-havası var. Ümumiyyətlə, türklərdə ümumilik, icma ruhu, sosial həmrəylik çox güclüdür. Ahıskalılar çalışırlar ki, ayrı-ayrı obalarda yaşayanlarla münasibətləri möhkəmlənsin və obaların bir-biri ilə əlaqələri üzülmsin. Ayrı-ayrı obalar arasında qohumluq əlaqələrinə xüsusi fikir verilir ki, bu da qohumluq münasibətlərinin şaxələnməsinə gətirib çıxarır. Ahıska eli böyük qohum birliklərinin-nəsilərin məcmusudur. Hər bir nəslin öz ağsaqqalı var və o, əsas, problemlə məsələləri həll edir.

Qeyd edək ki, türk icmasında "nəsil" an-

layışı çox ciddi məsələdir. Hər bir nəslin nümayəndəsi xalqın qarşısında öz məsuliyyətini hiss edir, adına, şərəfinə xələl gətirən hər hansı bir xoşagəlməz hərəkətdən uzaq durmağa çalışır. Hər bir nəsil xeyir və şərini, digər mərasimləri birgə keçirir. Onlarca

ailə bir nəslə təşkil edir. Nəsil adları, Ahıska türklərində soy-kök, peşə-sənət, tarixi xidmətlər və s. asılı olaraq verilir. "-Gil", "-lar", "-lər" şəkilçiləri ilə qurtaran soyadları Ahıska elində daha çox yayılıb. Məsələn, Adıgün nəslə aşağıdakı soyadlardan təşkil olunmuşdur: Alışangil, Poladgil, Şeyxgil, Xalidgil, Həkimgillər və s. Hər bir kənd əslində müxtəlif soyların məcmusudur⁹.

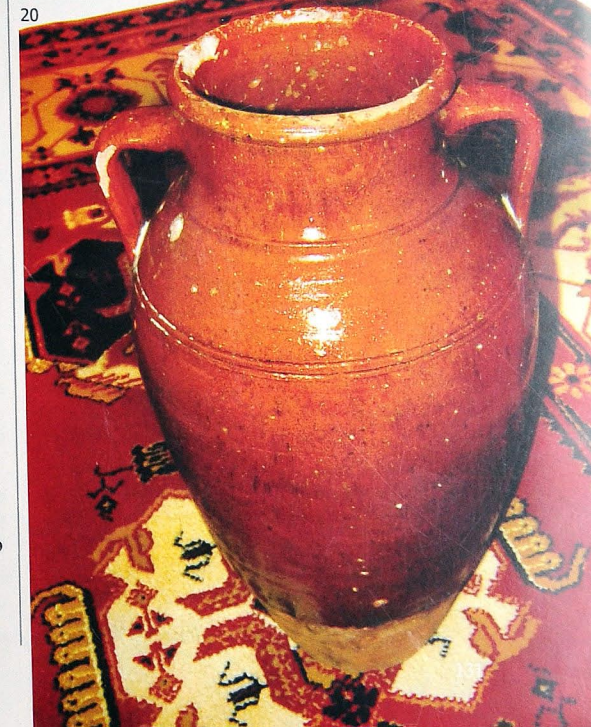
Ahıska türklərində iki ailə tipi mövcuddur: böyük ailə və kiçik ailə. Böyük ailə dedikdə, valideynlər və bir neçə evli uşağın ailəsinin toplusu başa düşülür. Ahıska türkü ailəsində uşaqların valideynlərdən «ayrılması» təsadüfi hallarda baş verir. Adətən, bir neçə külfət ümumi evdə yaşayıb, mətbəx ayrı-seçkiliyi olmur və onların hamısı bir təsərrüfatda birləşirlər. Yalnız külfət çoxalarsa və artıq bir evə sığmazsa, böyük qardaşlar növbə ilə «aynılır», kiçik ailə yaradırlar. Valideynlər isə kiçik oğul ilə birlikdə yaşayırlar. Ata-ana ailənin, bir növ, əsas xəttini təşkil edirlər. Ata evin başçısı, nəslin davam-

cısı və varisidir. Ailədə kiçiklər böyüyə, bacılar qardaşlara tabe olurlar. Ahıskalılarda ailədaxili münasibətlər sağlamdır, boşanma halları, demək olar ki, yoxdur.

Ahıskalılar tarix boyu özlərini ailə, nəsil, el qarşısında borclu hesab edərək yaşamışlar. Onların məənəviyyatında anaya, qadına dərin ehtiram mühüm yer tutur. Ahıskalılarda qadın müqəddəsdir, anadır, bacıdır, qızıdır, gəlin. Türk anlamında qadın həm də igidin yarısıdır, lazım gələrsə, kişisi ilə çiyin-çiyinə vuruşan döyüşçüdür. Ahıskalılarda qadının gözəlliyi, ilk növbədə, namuslu, həyalı, əxlaqlı, vəfalı və çalışqan olmasıdır. Qadının zahiri gözəlliyi onlar üçün əsas şərt sayılır. Ancaq bu, o demək deyil ki, ahıskalılar gözəl qadınlara qarşı biganədirlər. Gözəlliyi və gözəlləri vəsf edən sonsuz sayda nümunələri misal göstərmək olar. Türklərdə qadın, ocaq və çörək anlayışları müqəddəs sayılır.

«Düz-çörək - düz-çörək» anlamı yüksək əxlaqi keyfiyyət olaraq, bütün türk dünyasında olduğu kimi, ahıskalılar tərəfindən də yüksək giymətləndirilir. Türklər çörək kəsikləri evə heç vaxt xəyanət etməzlər.

Ahıska qadınlarının dəyanət,

16. Xaçmaz rayonu Zaliyevka kənd sakini.
17. Mis məşəvə (ayran içmək üçün).
18. Ahıska türklərinin məişət əşyaları.
19. Ahıska türklərinin mətbəx əşyaları.
20. Un saxlamaq üçün küp. (Bakı sakini Xirtizli Zəki İbrahimzadənin ailəsinə məxsusdur).

9 Hacı A. Qəribəm bu vətəndə. Bakı, «Gənclik», 1992, s.63.

mətanət və mərdlik kimi keyfiyyətləri deportasiya dövründə, qərrib ellərdə, onların ağır məşəqqətlərə düşər olduqları vaxtlarda da qorunub saxlanılmışdır. Cəsur türk qadını deportasiya zamanı sınıb əzilməmiş, öz ərləri ilə bərabər bütün çətinliklərə sinə gərəkək ahıskalıların yeni nəslini milli ruhda tərbiyə etməyi də unutmamışlar. Hətta, Böyük Vətən müharibəsi zamanı kişilər müharibədə savaşırkən qadınlar övladları ilə birlikdə Ahıskadan Borjoma qədər dəmir yolu çəkirdilər ki, vətəni qorumaqda az da olsa köməkləri olsun. Amma bilmirdilər ki, həmin yol ilə 1944-cü ildə ilk dəfə onların özlərini vətəndən sürgün edəcəklər¹⁰.

Ahıska türkləri tarixən haqsızlığa qarşı barmışmaz olmuşlar və indi də bu xüsusiyyətlərini saxlamaqdadırlar. Vəd edilən söz qanundur, etinasızlıq onlara yad olan xüsusiyyətdir. Onlar harama meyl göstərmir, ayrilik nə olduğunu bilmir. Allahın verdiyi qismətə qane olur. Ahıska türkləri üçün başqasının uğur və müvəffəqiyyətinə sevinmək xas olduğu kimi, paxıllıq, ikrah hissləri də bir o qədər qəbul edilməzdir.

Ahıska türklərinin məişət mədəniyyətində, həyatında bir maraqlı faktı xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Bu da ondan ibarətdir ki, onlarda dilənçilik yoxdur. Əgər hər hansı bir Ahıska türkü ağır maddi vəziyyətə düşərsə, ətrafdakı soydaşları o dəqiqə dara düşmüş adama həyan olaraq yardım göstərir, onu ehtiyacdən xilas edirlər. Məişətdə ahıskalıların səmimi və mehribandırlar, ünsiyyətçilidirlər, başqalarının şəxsiyyətinə toxunmaq fikrindən uzaqdırlar, heç kəsi incitmək, dalaşmaq arzusunda olmurlar.

Ahıskalı kişilər, gənclər spirtli içkilərə aludəçiliyi sevmirlər. Ahıskalıların içərisində indiyədək ağsaqqal sözü çox böyük qiymətə malikdir. Ən ağır problemlərin həllində ahıskalıların ağsaqqalların fikrini hər cür məhkəmə qərarından üstün tuturlar. Ağsaqqalların qərarı bütün icma üçün qanun rolunu oynamaqdadır. Bütövlükdə icma birgə yaşayışının bir çox xüsusiyyətləri onların içərisində gizli şəkildə qalmaqdadır. Bu xalqın əxlaqi mədəniyyətində təmkinlilik, ünsiyyətdə və rəftarda, adi həyatda təvazökarlıq, sözbütövlülük və müdrilik geniş yayılmış keyfiyyətlərdir.

Başqa sözlə, ahıskalıların həyat tərzii bu əxlaqi ölçülərdə təzahür edir, özünə hörmət meyarları kimi çıxış edir. Təbii ki, Ahıska türklərinin məişət mədəniyyəti, məənəvi

həyat tərzii, əxlaqi haqqında bir məqalədə tam dolğunluğu ilə təsvir yaratmaq çətinidir. Bu, əslində ayrıca tədqiqat mövzusuudur.

Ahıskalıların milli mədəniyyətinin spesifikasiyi, onun qorunub saxlanması haqqında türk müəllifləri maraqlı tədqiqat işləri yazmışlar. Beləliklə, Ahıska türklərinin həyatında sadəlik, əməksevərlik, düzlük, dözümlülük, mərdlik və s. kimi yüksək əxlaqi meyarlar möhkəm yer tutmuş, son 60 ilin bütün məşəqqətlərinə baxmayaraq, yüksək etnik normalar, tarixi türk-müsəlman ənənələr qorunub saxlanılmış, həmin ənənələrə sadıq yeni nəsillər

yetişdirilmişdir. Bu, özünəməxsus keyfiyyətlərə malik xalqın yaşamaq və yaşatmaq imkanlarından xəbər verir.

Ahıskada milli münasibətlərin kəskinləşməsi dövründə (1894) vətənə qayıdan inqilabi dünyagörüşlü ziyalı kimi yetişmiş Ömər Faiq maarif və mədəniyyət sahəsində Azərbaycanın demokratik ruhlu vətənpərvər oğullarına qarışib ömrünün axırına kimi biliyini və bacarığını xalqın azadlığı uğrunda mübarizəyə yönəltdirmişdir.

Ömər Faiq Əli oğlu Nəmanzadə 1894-cü ildə Şəkidə ilk «Üsuli-cədid» məktəbində dünyəvi elmlərdən dərs demiş və İstanbuldan gətirdiyi açıqfikirli əsərləri xalqla bölüşmüşdür. O, burada M.F.Axundovun «Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah» pyesini səhnəyə qoymuş və Müsyö Jordan rolunda özü çıxış etmişdir.

1898-ci ildən 1900-cü ilədək Şəkidə məktəbdə müəllim işləmişdir. Orada dini dərslərin tədrisini azaltmaqla, hesab, coğrafiya, tarix və dil fənlərini tədris etmişdir.

1900-cü ildə Ömər Faiq ictimai işlə daha fəal məşğul olmaq üçün Bakıya gəlmişdir. Bakı şəhərində milli məktəblərin yox dərəcəsində olduğunu, müsəlman xalqının acınacaqlı bir şəkildə yaşadığını gören Ömər Faiq «Əgər

Tağıyevin açdığı Qız məktəbini görməsəydim, Bakının türk maarifi üzərinə qara bir cizgi çəkəcəkdin» demişdir.

Ömər Faiq həmin ildə Şamaxıya da gəlmişdir. O, burada milli məktəbin təşkil edilməsinə yaxından yardım etmiş və tarix, coğrafiya, hesab, türk dili fənlərindən dərs demişdir. 1902-ci il yanvar ayının 31-də Şamaxıda baş verən güclü zəlzələdən sonra Ömər Faiq Tiflisə getmişdir.

Ömər Faiq 1903-cü ilin mart ayının 30-da nəşrə başlamış «Şərqi-Rus» qəzetində Məhəmməd ağa Şahtaxtli, Cəlil Məmmədquluzadə, Səməd ağa Qayıbov, Üzeyir Hacıbəyov, Rəşid İsmayilov, Əsəd Babayev, Yusif Əfəndizadə ilə bir yerdə işləməyə başlamışdır. Bu qəzet Qafqazın ilk gündəlik siyasi və ictimai türk qəzeti olmuşdur.

«Molla Nəsrəddin» jurnalının təsis edilməsində və nəşrində Cəlil Məmmədquluzadə və Ömər Faiqin müstəsna xidmətləri olmuşdur.

1911-ci ildə C. Məmmədquluzadə Tiflisə, jurnalın müvəqqəti redaktoru Məmmədəli Sidqiyyə göndərdiyi məktubda yazmışdır: «Əzizim Məmmədəli! Bunu sənə əvvəllər də istəyirdim yazım ki, Faiq Əfəndi bundan sonra oranın sahib ixtiyaridir, hərtərəfli».

Ömər Faiq Ahıskada erməni terror dəstələrinin fəaliyyətini öz gözləri ilə görmüşdür. İnqilabi fəaliyyətdə fəal iştirak etmiş və Cənub-Qərbi Qafqazda ilk müstəqil türk respublikası «Ahıska Hökumət-Müvəqqəti»-nə hökumət rəisi seçilmişdir.

Ömər Faiq 1920-ci ildə Gəncə Ziraət (kənd təsərrüfatı) Texnikumunun müdiri işləmişdir. O, 1920-1921-ci illərdə «Zəhmətkeşlərin gözü» jurnalının redaktoru, bir az sonra «Yeni fikir» qəzetinin redaksiya heyətinin üzvü seçilmişdir.

İnqilab illərində Ömər Faiq dəfələrlə həbs

edilmişdir. O, 1923-cü ildə Azərbaycanca gəlmiş və 1924-cü ildə Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığında işə düzəlmişdir. O dövrdə dərslərlərin hazırlanmasına və onların çap edilməsinə yardım etmişdir.

Ömər Faiq Nəmanzadə 1937-ci ildə Stalin repressiyasının qurbanı olmuşdur. O, türk dili haqqında gənclərə belə bir məktubla müraciət etmişdir:

“SEVGİLİ OXUCULARIM! Millətlərin qan və od içində çalışdığı belə bir həngamədə «dil» məsələsi ilə vaxt keçirməyimə çəşib məni qınamayın... Bəlkə deyirsiniz ki, «dil»in millətpərvərliyə nə daxili var? Bir kişi türkca bilə-bilə qəsdlə danışmaz, amma ürəkdən millətpərvər olar. Belə ikinizlilər bəlkə də ola bilsin. Lakin mən inanmıram ki, dilini sevməyən millətin sevsin. Çünki dil millətin tək nişanıdır, millət sevgisinin birinci əlamətidir.

Türk dili pis də olsa, özümü-zümdür. Halbuki, dilimiz dünyadakı asan və gözəl dillərdən biridir. Elə asanlıq səbəbdəndir ki, bəzi millətlərin arasında ümumi dil kimidir. Bir rum ilə bir erməninin türkçədən özgə bir dil ilə danışdığını

görmərsiniz. Halbuki, bizim bəzi ağalar dilimizin çətinliyini bəhanə edib evdə arvad-uşaq ilə özgə dil ilə danışmaq xəyalında bulunurlar. Tiflisdə beş ziyalı bir araya gələndə görmərsiniz ki, öz dili ilə danışsın. Hələ xanımlar, deyəsən ki, milli dila düşməndilər. Bunların adları özgə, gələcəkləri özgə, məhəbbətləri özgə. Bilmirəm bu gedişlə hara gedirik? Çəşib qalırıam. Ufaq bir millət heç yoxkən özünü böyüdü, öz varlığını hər yol ilə də olsa, özgələrə bildirir. Öz ehtiramını saxlayır, özünü saydırır. Amma biz, lap tərsinə, ən çox özümüzi özümüiz bəyanmırık. Öz əlimizlə özümüizə qəbir qazırıyıq.

Dünyada adi və heyvəni, amma təbii bir qayda vardır ki, o da hər vücut, hər şəxs, hər firqə və hər millətin öz xeyri, öz səlaməti üçün çalışmasıdır. Amma gəlin görək bizim müsəlman çinovnikləri: dünyada bunlardan arada qalmış bir sinif görünməyir; nə özləri mənfəət görürlər, nə də millətə mənfəət verirlər»¹¹.

Türk xalqlarının mədəniyyəti tarixində böyük rol oynamış ziyalılardan biri Şəfiqə Məmmədin qızı Əfəndizadədir. Bu böyük Ahıska

türkü Azərbaycanda ilk maarifpərvər qadınlardan biri, pedaqoq, publisist və yazıçı kimi məşhur olmuşdur. Şəfiqə Əfəndizadə 1882-ci ildə Ahıska rayonunun Azğur qəsəbəsində tənnis pedaqoq Məmmədəmin Şeyxzadənin ailəsində anadan olmuşdur.

O, ilk təhsilini evdə öz atasından almışdır. Hələ 1896-cı ildə 14 yaşında ikən o, Nuxa şəhərində şəxsi qadın məktəblərində dərslər demişdir. 1901-ci ildə Tiflisdə Zaqafqaziya ruhani idarəsində müəllimlik attestatı almış və həmin ildən məşhur xeyriyyəçi Hacı Zeynalabdin Tağıyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan qadın təhsili tarixində ilk dəfə olaraq Bakı şəhərində yenidən yaradılmış rus-müsəlman qadın məktəbində ana dilindən dərslər deməyə başlamışdır. Həmin məktəbdə Şəfiqə Əfəndizadə 1910-cu ilə kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1910-cu ildən 1920-ci ilədək o, şəhər «Rus-tatar» (Azərbaycan) qadın məktəbinin müəllimi olmuşdur.

Ş.Əfəndizadə publisist kimi fəaliyyətinə ilk dəfə 1903-cü ildə «Şərqi-rus» qəzetinin 7-ci sayında başlamışdır. Sonralar o, «Dəbistan», «Məktəb», «Füqara füyüzatı», «Dirilik» jurnalları və «Açıq söz» qəzeti ilə əməkdaşlıq etmiş, tərbiyə mövzusunda həsr edilmiş məqalələrini və s. çap etdirmişdir.

1923-cü ildə «Şərq qadını» jurnalı fəaliyyət göstərməyə başlayan vaxtdan Şəfiqə Əfəndizadə jurnalla fəal əməkdaşlıq etməyə başlamış, redaksiya heyətinin üzvü seçilmiş, jurnalın məsul katibi və bədii ədəbiyyat şöbəsinin müdiri olmuşdur.

1917-ci ildə Zaqafqaziya müsəlmanlarının Bakı qurultayında iştirak edərkən söylədiyi nitqində Şərq qadınlarının hüquqsuzluğundan danışmış, yeni məktəblərin və teatrların açılmasını tələb etmişdir.

Şəfiqə Əfəndizadə 1920-ci ildə Əli Bayramov adına klubun təşkilində fəal iştirak etmiş və orada yaradılmış savadsızlığın aradan qaldırılması kurslarında dərslər demişdir.

«Şərq qadını» onun haqqında belə yazmışdı: «Şəfiqə xanım bütün Zaqafqaziyada ilk Azərbaycan dili müəlliməsi və bununla yanaşı, ilk Azərbaycan qadın jurnalisti və yazıçısı olmuşdur» (1924-cü il, №1) Şəfiqə Əfəndizadənin şagirdləri içərisində respublikamızın görkəmli dövlət xadimi olan Azərbaycan SSR-in xalq maarif komissarı Ayna

Sultanova, Azərbaycanın Xalq şairi Mirvari Dilbazi və başqalarını qeyd etmək olar.

Hazırda Bakı şəhəri Yasamal rayonundakı 13 sayılı orta məktəb Şəfiqə Əfəndizadənin adını daşıyır¹².

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ahıska alimlərdən biri də Adil Ələddin oğlu Əfəndiyevdir. O, 1929-cu ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsinin dilçilik şöbəsini bitirmişdir. Əmək fəaliyyətinə hələ tələbə ikən başlamışdır.

1924-cü ildə «Kəndli qəzetəsi»nin katibi, 1925-1939-cu illərdə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı - «Azərnəşr»də orfoqraf, tərcüməçi, redaktor, şöbə müdiri vəzifələrində çalışmışdır.

1939-1953-cü illərdə Azərbaycan Radio Verilişləri Komitəsində baş redaktor, sədrin birinci müavini və sədr vəzifəsində çalışmışdır.

1954-1964-cü illərdə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı-«Azərnəşr»in müdiri vəzifəsində işləmişdir.

1964-1972-ci illərdə Azərbaycan SSR Dövlət Mətbuat Komitəsi sədrinin birinci müavini olmuşdur.

1972-1973-cü illərdə Azərbaycan KP MK yanında Partiya Tarixi İnstitutunda tərcümə bölməsinin müdiri olmuşdur.

Nizami Yubiley Komitəsinin məsul katib və sədr müavini, terminoloji komitənin, toponimika komissiyasının, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası baş redaksiyasının üzvü olmuşdur.

Bir çox bədii, siyasi əsərlərin, o cümlədən K. Marks, F. Engels, V. İ. Lenin, Ö. Xəyyam, İ. S. Turgenyev, L. Tolstoy, M. Tven, C. Oldric və başqalarının əsərlərinin, tarix və coğrafiya dərsləklərinin Azərbaycan dilinə tərcüməçisi və tərcümələrinin redaktoru kimi fəaliyyət göstərmişdir.

1920-1930-cu illərdə «Adil Nəcdət» təxəllüsü ilə mətbuatda şeirlər dərc etdirmişdir. 1925-ci ildən «Qızıl qələmlər» İttifaqının katiblərindən biri, 1927-ci ildən isə Azərbaycan Proletar Yazıçılar Cəmiyyətinin üzvü olmuşdur. 1940-1946-cı illərdə nəşr edilən rusca - Azərbaycanca dördcildlik və 1956-1959-cu illərdə nəşr edilən ikicildlik lüğətlərin tərtibçisi və redaktoru olmuşdur. 1930-cu ildə nəşr olunmuş «Azərbaycan türk xalq ləhcələri lüğəti»nin yaranmasında iştirak etmişdir.

Bakı Sovetinin II, IV, V, VI, VIII və IX çağırışlarının deputatı seçilmişdir. «Şərəf Nişanı» ordeni, 4 medalla, Azərbaycan SSR Rəyasət

Heyətinin fəxri fərmanları ilə təltif olunmuşdur.

«Azərbaycan SSR xalq maarif əlaçısı» adına layiq görülmüşdür.

«Azərbaycan SSR Əməkdar mədəniyyət xadimi» fəxri adı almış ilk ziyalılardan biri olmuşdur.

1973-cü ildə Bakı şəhərində vəfat etmişdir. Fəxri xiyabanda dəfn edilmişdir¹³.

Böyük işlər görmüş türk alimləri içərisində Fuad Ələddin oğlu Əfəndiyevin nailiyyətləri xüsusi qeyd olunmalıdır. O nəinki türk xalqları arasında, hətta bütün dünya miqyasında elmi uğurları ilə Ahıska türklərinin adına böyük şöhrət gətirmişdir.

F. Əfəndiyev 1909-cu il fevral ayının 3-də Bakı şəhərində ziyalı ailəsində anadan olmuşdur. Onun valideynləri Ahıska bölgəsinin Azğur qəsəbəsindəndirlər.

Orta təhsilini Bakı şəhərində almışdır. 1927-1932-ci illərdə indiki Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetində təhsil almışdır. 1934-cü ildə «tibb elmləri namizədi», 1943-cü ildə «tibb elmləri doktoru» elmi dərəcələrini almışdır. Fuad Əfəndiyev pedaqoji sahə ilə yanaşı, elmi işlə də məşğul olmuşdur. 1944-cü ildən

ömrünün sonunadək Azərbaycan Dövlət Tibb Universitetində cərrahlıq kafedrasının müdiri işləmişdir. O, hematologiya və qanqöcürmə sahəsində də tədqiqat işləri aparmış, 1957-ci ildə onun təşəbbüsü ilə 4 saylı klinikada köks cərrahlığı şöbəsi yaradılmışdır. 1961-ci ildə Azərbaycan Eksperimental və Klinik Tibb İnstitutunun ilk müdiri olmuşdur.

Fuad Əfəndiyev 1942-ci ildən Azərbaycan SSR Əməkdar həkimi, 1943-cü ildən professor olmuş, 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Əməkdar elm xadimi adına layiq görülmüşdür. 1959-cu ildə Azərbaycan SSR EA-nın müxbir üzvü seçilmişdir. Fuad Əfəndiyevin tədqiqatı əsasən, köks cərrahlığı, hematologiya, qanqöcürmə, qanın laxtalanması və s.-ə həsr edilmişdir. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin (3-6-cı çağırış) deputatı olmuşdur.

«Qırmızı Əmək Bayrağı» ordeni, «Qırmızı Ulduz» ordeni və medallarla təltif edilmişdir. Hal-hazırda Bakı şəhərində 4 saylı klinik xəstəxana Fuad Əfəndiyevin adını daşıyır¹⁴.

21-22. Sayad Piriyevanın 1960-cı illərdə toxuduğu xurcunlar və xalça.
23. Ahıskaadakı əhmədiyyə camisi.

13. Yenə orada, s.434.
14. Yenə orada, s.17-18.

11 Rüstəmxanlı S. Ömrü kitabı. Bakı, «Gənclik», 1988, s.361-362.

12 Sarvan M. Borçalı alimləri. Bakı, «Azərbaycan Milli Ensiklopediyası» nəşriyyatı, 2001, s.457-458.